

Mens & samenleving

2de en 3de graad D-, D/A-finaliteit
II-III-M&S-dda

BRUSSEL

D/2024/13.758/023

Versie januari 2024

1 Inleiding

De uitrol van de modernisering secundair onderwijs gaat gepaard met een nieuwe generatie leerplannen. Leerplannen geven richting en laten ruimte. Ze faciliteren de inhoudelijke dynamiek en de continuïteit in een school en lerarenteam. Ze garanderen binnen het kader dat door de Vlaamse regering werd vastgelegd voldoende vrijheid voor schoolbesturen om het eigen pedagogisch project vorm te geven vanuit de eigen schoolcontext. Leerplannen zijn ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. Ze versterken het eigenaarschap van scholen die d.m.v. eigen beleidskeuzes de vorming van leerlingen gestalte geven. Leerplannen laten ruimte voor het vakinhoudelijk en pedagogisch-didactisch meesterschap van de leraar, maar bieden ondersteuning waar nodig.

1.1 Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten

Leerplannen vertrekken vanuit het **vormingsconcept** van de katholieke dialoogschool. Ze laten toe om optimaal aan te sluiten bij het pedagogisch project van de school en de beleidsbeslissingen die de school neemt vanuit haar eigen visie op onderwijs (taalbeleid, evaluatiebeleid, zorgbeleid, ICT-beleid, kwaliteitsontwikkeling, keuze voor vakken en lessen ...).

Leerplannen ondersteunen **kwaliteitsontwikkeling**: het leerplanconcept spoort met kwaliteitsverwachtingen van het Referentiekader onderwijskwaliteit (ROK). Kwaliteitsontwikkeling volgt dan als vanzelfsprekend uit keuzes die de school maakt bij de implementatie van leerplannen.

Leerplannen faciliteren een **gerichte studiekeuze**. De leerplandoelen sluiten aan bij de verwachte competenties van leerlingen in een bepaald structuuronderdeel. De feedback en evaluatie bij de realisatie ervan beïnvloeden op een positieve manier de keuze van leerlingen na elke graad.

Leerplannen gaan uit van de **professionaliteit** van de leraar en het **eigenaarschap** van de school en het lerarenteam. Ze bieden voldoende ruimte voor eigen inhoudelijke keuzes en een eigen didactische aanpak van de leraar, het lerarenteam en de school.

Leerplannen borgen de **samenhang** in de vorming. Die samenhang betreft de verticale samenhang (de plaats van het leerplan in de opbouw van het curriculum) en de horizontale samenhang tussen vakken binnen structuuronderdelen en over structuuronderdelen heen. Leerplannen geven expliciet aan voor welke leerplandoelen van andere leerplannen in de school verdere afstemming mogelijk is. Op die manier faciliteren en stimuleren de leerplannen leraren om over de vakken heen samen te werken en van elkaar te leren. Een verwijzing van een leraar naar de lessen van een collega laat leerlingen niet alleen aanvoelen dat de verschillende vakken onderling samenhangen en dat ze over dezelfde werkelijkheid gaan, maar versterkt ook de mogelijkheden tot transfer.

1.2 De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs

De leerplannen vertrekken vanuit een gedeelde inspiratie die door middel van een vormingscirkel voorgesteld wordt. We 'lezen' de cirkel van buiten naar binnen.

- Een lerarenteam werkt in een katholieke dialoogschool die onderwijs verstrekt vanuit een **specifieke traditie**. Vanuit het eigen pedagogisch project kiezen leraren voor wat voor hen en hun school goed

onderwijs is. Ze wijzen leerlingen daarbij de weg en gebruiken daarvoor **wegwijzers**. Die zijn een inspiratiebron voor leraren en zorgen voor een Bijbelse 'drive' in hun onderwijs.

- De kwetsbaarheid van leerlingen ernstig nemen betekent dat elke leerling **beloftevol** is en alle leerkansen verdient. Die leerling is **uniek als persoon** maar ook **verbonden** met de klas, de school en de bredere samenleving. Scholen zijn **gastvrije plaatsen** waar leerlingen en leraren elkaar ontmoeten in diverse contexten. De leraar vormt zijn leerlingen vanuit een **genereuze** attitude, hij geeft om zijn leerlingen en hij houdt van zijn vak. Hij durft af en toe de gebaande paden verlaten en stimuleert de **verbeelding en creativiteit** van leerlingen. Zo zaait hij door zijn onderwijs de kiemen van een hoopvolle, **meer duurzame en meer rechtvaardige wereld**.
- Leraren vormen leerlingen door middel van leerinhouden die we groeperen in negen **vormingscomponenten**. De aaneengesloten cirkel van vormingscomponenten wijst erop dat vorming een geheel is en zich niet in schijfjes laat verdelen. Je kan onmogelijk over taal spreken zonder over cultuur bezig te zijn; wetenschap en techniek hebben een band met economie, wiskunde, geschiedenis ... Dwarsverbanden doorheen de vakken zijn belangrijk. De vormingscirkel vormt dan ook een dynamisch geheel van elkaar voortdurend beïnvloedende en versterkende componenten.
- Vorming is voor een leraar nooit te herleiden tot een cognitieve overdracht van inhouden. Zijn meesterschap en passie brengt een leraar ertoe om voor iedere leerling de juiste woorden en gebaren te zoeken om **de wereld te ontsluiten**. Hij introduceert leerlingen in de wereld waarvan hij houdt. Een leraar zorgt er bijvoorbeeld voor dat leerlingen kunnen worden gegrepen door de cultuur van het Frans of door het ambacht van een metselaar. Hij initieert leerlingen in een wereld en probeert hen zover te brengen dat ze er hun eigen weg in kunnen vinden.
- Een leraar vormt leerlingen als **individuele leraar**, maar werkt ook binnen **lerarenteams** en binnen een **beleid van de school**. Het Gemeenschappelijk funderend leerplan helpt daartoe. Het zorgt voor het fundament van heel de vorming dat gerealiseerd wordt in vakken, in projecten, in schoolbrede initiatieven of in een specifieke schoolcultuur.
- De uiteindelijke bedoeling is om **alle leerlingen** kwaliteitsvol te vormen. Leerlingen zijn dan ook het hart van de vormingscirkel, zij zijn het op wie we inzetten. Zij dragen onze hoop mee: de nieuwe generatie die een meer duurzame en meer rechtvaardige wereld zal creëren.

1.3 Ruimte voor leraren(teams) en scholen

De leraar als professional, als meester in zijn vak krijgt vrijheid om samen met zijn collega's vanuit de leerplannen aan de slag te gaan. Hij kan eigen accenten leggen en differentiëren vanuit zijn passie, expertise, het pedagogisch project van de school en de beginsituatie van zijn leerlingen.

De leerplandoelen zijn noch chronologisch, noch hiërarchisch geordend. Ze laten ruimte aan het lerarenteam en de individuele leraar om te bepalen welke leerplandoelen op welk moment worden samengenomen, om didactische werkvormen te kiezen, contexten te bepalen, eigen leerlijnen op te bouwen, vakoverschrijdend te werken, flexibel om te gaan met een indicatie van onderwijstijd.

1.4 Differentiatie

Om optimale leerkansen te bieden is [differentiëren](#) van belang in alle leerlingengroepen. Leerlingen voor wie dit leerplan is bestemd, behoren immers wel tot dezelfde doelgroep, maar bevinden zich niet noodzakelijk in dezelfde beginsituatie. Zij hebben een niet te onderschatten – maar soms sterk verschillende – bagage mee vanuit de onderliggende graad, de thuissituatie en vormen van informeel leren. Het is belangrijk om zicht te krijgen op die aanwezige kennis en vaardigheden en vanuit dat gegeven, soms gedifferentieerd, verder te bouwen. Positief en planmatig omgaan met verschillen tussen leerlingen verhoogt de motivatie, het welbevinden en de leerwinst voor elke leerling.

De leerplannen bieden kansen om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden en door de leeromgeving aan te passen. Ze nodigen ook uit om te differentiëren in evaluatie.

Differentiatie door te verdiepen en te verbreden

Sommige leerlingen denken meer conceptueel en abstract. Andere leerlingen komen vanuit een meer concrete benadering sneller tot inzichtelijk denken. Variëren in abstractie spreekt leerlingen aan op hun capaciteiten en daagt hen uit om van daaruit te groeien.

Daarnaast bieden leerplannen kansen om de complexiteit van leerinhouden aan te passen. Dat kan door een complexere situatie te schetsen, een minder ingewikkelde bewerking of handeling voor te stellen, of door meer kennis of vaardigheden aan te bieden om leerlingen uit te dagen.

De ene context kan betekenisvol zijn voor een leerlingengroep, terwijl een andere context dan weer betekenisvoller kan zijn voor een andere leerlingengroep. Leerinhouden in verschillende contexten aanbrenge biedt kansen om leerlingen aan te spreken op hun interesses en daagt hen tegelijk uit om andere interesses te verkennen en zo hun horizon te verruimen.

In 'extra' wenken bij de leerplandoelen en in beperkte mate ook via keuzeleerplandoelen bieden we je inspiratie om te differentiëren door te verdiepen en te verbreden.

Differentiatie door de leeromgeving aan te passen

Doordachte variatie in werkvormen (groepswork, individueel, auditief, visueel, actief ...) vergroot de kans dat leerdoelen worden gerealiseerd door alle leerlingen. Het helpt hen bovendien ontdekken welke manieren van leren en informatie verwerken best bij hen passen.

De ene leerling kan snel of zelfstandig werken, de andere heeft meer tijd of begeleiding nodig. Variëren in de mate van ondersteuning, gericht aanbieden van hulpmiddelen (voorbeelden, schrijfkaders, stappenplannen ...) en meer of minder tijd geven, daagt leerlingen uit op hun niveau en tempo.

Leerlingen op hun niveau en vanuit eigen interesses laten werken kan door te differentiëren in product, bijvoorbeeld door leerlingen te laten kiezen tussen opdrachten die leiden tot verschillende eindproducten.

Het samenstellen van groepen kan een effectieve manier zijn om te differentiëren. Rekening houden met verschil in leerdoelen en leerlingenkenmerken laat leerlingen toe van en met elkaar te leren.

Technologie kan al die vormen van differentiatie ondersteunen. Zo kunnen leerlingen op hun maat werken met digitale leermiddelen zoals educatieve software of online oefenprogramma's.

Differentiatie in evaluatie

Tenslotte laten de leerplannen toe te differentiëren in [evaluatie](#) en feedback. Evalueren is beoordelen om te waarderen, krachtiger te maken en te sturen.

Na de afronding van een lessenreeks of na een langere periode gaan leraren door middel van summatieve evaluatie na waar leerlingen staan. De keuze van een evaluatie- en feedbackvorm is afhankelijk van de vooropgestelde doelen.

Formatieve evaluatie is geïntegreerd in het leerproces en gaat uit van een actieve betrokkenheid van leraar en leerling. Het zet leerlingen aan het denken over hun vorderingen en laat leraren toe om tijdens het leerproces effectieve feedback te geven. Door middel van formatieve evaluatie krijgen leraren een goed zicht op het leerproces van leerlingen zodat ze het verder gericht en waar nodig kunnen bijsturen. Het is bovendien een rijke bron voor leraren om te reflecteren over de eigen onderwijspraktijk en de eigen pedagogisch-didactische aanpak bij te sturen.

1.5 Opbouw van leerplannen

Elk leerplan is opgebouwd volgens een vaste structuur.

De **inleiding** licht het leerplanconcept toe en gaat dieper in op de visie op vorming, de ruimte voor leraren(teams) en scholen en de mogelijkheden tot differentiatie.

De **situering** geeft aan waarop het leerplan is gebaseerd en beschrijft de samenhang binnen de graad en met de onderliggende graad, en de plaats in de lessentabel.

In de **pedagogisch-didactische duiding** komen de inbedding in het vormingsconcept, de krachtlijnen, de opbouw, de leerlijnen, de aandachtspunten met o.m. nieuwe accenten van het leerplan aan bod.

De **leerplandoelen** zijn helder geformuleerd en geven aan wat van leerlingen wordt verwacht. Waar relevant geeft een opsomming of een afbakening (★) aan wat bij de realisatie van het leerplandoel aan bod moet komen. Ook pop-ups bevatten informatie die noodzakelijk is bij de realisatie van het leerplandoel.

De leerplandoelen zijn gebaseerd op de minimumdoelen van de basisvorming, de cesuurdoelen, de specifieke minimumdoelen of de doelen die leiden naar een beroepskwalificatie. Indien een leerplandoel verder gaat, vind je een '+' bij het nummer van het leerplandoel. Al die leerplandoelen zijn verplicht te realiseren. In een aantal gevallen zijn keuzedoelen opgenomen; die leerplandoelen zijn weergegeven in een grijze kleur en het nummer van het leerplandoel wordt voorafgegaan door 'K'.

De leerplandoelen zijn ingedeeld in een aantal rubrieken. Bovenaan elke rubriek vind je de relevante minimumdoelen van de basisvorming, de specifieke minimumdoelen en/of doelen die leiden naar een of meer beroepskwalificaties, afhankelijk van de finaliteit. Als leraar hoef je je die taal niet eigen te maken. Het volstaat dat je de leerplandoelen realiseert zoals opgenomen in het leerplan.

Waar relevant wordt de samenhang met andere leerplannen in dezelfde graad aangegeven, evenals de samenhang met de onderliggende graad.

'Duiding' bij een leerplandoel bevat een noodzakelijke toelichting bij het doel. In pedagogisch-didactische wenken vinden leraren inspiratie om met het leerplandoel aan de slag te gaan. Een rubriek 'extra' bij een leerplandoel biedt leraren inspiratie om verder te gaan dan wat het leerplandoel minimaal vraagt.

De **basisuitrusting** geeft aan welke materiële uitrusting vereist is om de leerplandoelen te kunnen realiseren.

Het **glossarium** bevat een overzicht van handelingswerkwoorden die in alle leerplannen van de graad als synoniem van elkaar worden gebruikt of meer toelichting nodig hebben.

De **concordantie** geeft aan welke leerplandoelen gerelateerd zijn aan bepaalde minimumdoelen, specifieke minimumdoelen of doelen die leiden naar een of meer beroepskwalificaties.

2 Situering

2.1 Samenhang met de eerste graad

Het complementaire leerplan Mens & samenleving bouwt verder op het leerplan Mens & samenleving in de eerste graad.

2.2 Samenhang in de tweede graad

2.2.1 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

Het leerplan Mens & samenleving vertoont samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en het leerplan Godsdienst.

2.3 Samenhang in de derde graad

2.3.1 Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit

Het leerplan Mens & samenleving vertoont samenhang met het Gemeenschappelijk funderend leerplan en met het leerplan Financieel-economische vorming.

2.3.2 Samenhang over de finaliteiten heen

Het leerplan Mens & samenleving vertoont verwantschap met het leerplan Maatschappelijke vorming in de A-finaliteit (Financieel-economische vorming).

2.4 Plaats in de lessentabel

Het leerplan is gebaseerd op minimumdoelen van de basisvorming.

Het leerplan is gericht op 1 graaduur in de tweede graad en 1 graaduur in de derde graad en is bestemd voor alle studierichtingen van de doorstroom en dubbele finaliteit.

Het geheel van de algemene en specifieke vorming in elke studierichting vind je terug op de PRO-pagina's van de [tweede](#) en [derde](#) graad. Daar vind je alle vakken en leerplannen die gelden per studierichting.

Als de school kiest voor een afzonderlijk vak Mens & samenleving in de 3de graad, dan vervangt dit leerplan in de derde graad het leerplan Financieel-economische vorming. Alle leerplandoelen van dat leerplan worden ook gerealiseerd via het leerplan Mens & samenleving.

Omdat de doelen uit de rubrieken Uniek en verbonden en Geëngageerd en verantwoordelijk uit het Gemeenschappelijk funderend leerplan (2de en 3de graad) zijn geïntegreerd in het leerplan Mens & samenleving, vervangt dit leerplan ook de betreffende onderdelen uit het GFL als de school ervoor kiest om Mens & samenleving in de 2de en de 3de graad in te richten.

3 Pedagogisch-didactische duiding

3.1 Mens & samenleving en het vormingsconcept

Het leerplan Mens & samenleving is ingebed in het vormingsconcept van de katholieke dialoogschool. In het leerplan ligt de nadruk op sociale, maatschappelijke en economische vorming. De wegwijzers gastvrijheid, uniciteit in verbondenheid, kwetsbaarheid en belofte, duurzaamheid, rechtvaardigheid en generositeit maken er inherent deel van uit.

Sociale en maatschappelijke vorming

In **sociale vorming** ligt de focus op hoe de mens als uniek en relationeel wezen (uniciteit in verbondenheid) zijn plaats zoekt in deze samenleving. Leerlingen leren zichzelf kennen als knooppunt van relaties. Met oog voor de **kwetsbaarheid** van zichzelf en de ander worden leerlingen uitgedaagd om minder ik-gericht en meer empathisch en **genereus** in relatie te treden met de ander.

In **maatschappelijke vorming** leren leerlingen hun weg en hun plaats vinden in de complexe en veelzijdige samenleving. Ze worden uitgenodigd om zich intercultureel te vormen en een meer **gastvrije** en **rechtvaardige** wereld te creëren. Ze leren hoe de overheid ervoor kan zorgen dat de welvaart beter wordt verdeeld tussen haar burgers. Leerlingen leren oog te hebben voor het verschil in kansen die mensen in de wereld hebben.

Economische vorming

Vanuit de wegwijzers **duurzaamheid** en **kwetsbaarheid en belofte** leren leerlingen om een kritische houding aan te nemen als consument of toekomstig werknemer. Zo leidt inzicht in de totale kostprijs en financieringskost tot meer doordachte aankopen en staan leerlingen stil bij de gevolgen van het werken met een arbeidsovereenkomst.

Uit die vormingscomponenten en wegwijzers zijn de krachtlijnen van het leerplan ontstaan.

3.2 Krachtlijnen

Uniek en verbonden

Leerlingen ontdekken en ontwikkelen hun identiteit in verbondenheid met anderen. Dankzij interculturele ontmoetingen leren zij omgaan met de identiteit en diversiteit van zichzelf en van medeleerlingen. Identiteit kent met andere woorden een dynamisch en relationeel karakter. De dialoog met de ander creëert een rijkdom aan verhalen, gevoelens, gedachten, ervaringen en biedt grote kansen voor hun persoonlijke ontwikkeling.

Geëngageerd en verantwoordelijk

Vanuit de relatie met de samenleving leren leerlingen gepast antwoorden te bieden op onverwachte en onvoorspelbare gebeurtenissen. In het woord 'verantwoordelijkheid' herkennen we niet toevallig 'antwoord'. De invulling van verantwoordelijkheid vraagt ruimte en vrijheid: om zich betrokken te voelen bij wat er speelt in de samenleving, moet elke leerling de kans krijgen om te reflecteren over zijn unieke betekenis en plaats in de wereld. De school vormt een geprivilegieerde oefenplaats om te leren omgaan met verschil, armoede, diversiteit en andere maatschappelijke fenomenen. Duurzaamheid en rechtvaardigheid ernstig nemen betekent leerlingen op weg zetten om zorgzaam en verantwoordelijk om te gaan met zichzelf, met de wereld en met alle mensen, vandaag en in de toekomst.

Financieel bewust

Vanuit de wegwijzers duurzaamheid en kwetsbaarheid en belofte helpen we leerlingen een kritische en ethische houding ontwikkelen als jonge consument die budgettaire keuzes moet maken. Dat is meestal niet eenvoudig omdat de middelen beperkt kunnen zijn, onder meer ten gevolge van financiële engagementen op korte en lange termijn. Leerlingen moeten in eerste instantie nadenken of hun aankopen wel noodzakelijk en duurzaam zijn vooraleer ze hun persoonlijk budget of dat van het gezin aanspreken. Daarbij mogen ze de impact van supplementaire kosten of de financieringskost bij het afsluiten van een consumentenkrediet niet uit het oog verliezen.

Financiële verantwoordelijkheid vereist inzicht in een aantal financiële producten. Het aanleggen van een spaarbuffer hoeft niet altijd via een klassieke spaarrekening. Beleggen in aandelen of andere beleggingsvormen kan een interessant alternatief zijn; de leerlingen leren het bijhorende risico en rendement in kaart brengen.

Vele jongeren doen vakantie- of weekendwerk en zetten zo hun eerste stappen op de arbeidsmarkt. Kennis van basisrechten- en plichten en bescherming van werknemers maakt hen weerbaar in hun positie als jobstudent of toekomstig werknemer.

Economisch bewust

Elke burger krijgt te maken met prijsschommelingen, inflatie of de impact van de overheid op het loon. Economische processen hebben een grote invloed op de samenleving. Leerlingen verwerven in dat opzicht de basis van economisch bewustzijn.

De overheid speelt een belangrijke rol in de economie. De leerlingen leren dat de overheid een rechtvaardige verdeling van inkomens, vermogens en kansen nastreeft via directe belastingen en via het systeem van de sociale zekerheid.

3.3 Opbouw

Het leerplan bestaat uit drie rubrieken:

- Ik als persoon;
- Ik en mijn relatie met anderen;
- Ik en mijn relatie tot de samenleving.

3.4 Leerlijnen

3.4.1 Samenhang met de eerste graad

Het complementaire leerplan Mens & samenleving bouwt verder op het leerplan Mens & samenleving in de eerste graad. In het leerplan van de eerste graad vind je zowel sociaal-maatschappelijke doelen als financieel-economische doelen terug. In functie van het ontwikkelen van een leerlijn voor de sociaal-maatschappelijke doelen vind je in de eerste graad suggesties om, rekening houdend met de ontwikkeling en de context van de jongeren, vooral te focussen op de eigen nabije leefwereld: interpersoonlijke relaties met klasgenoten, vrienden en het participeren aan het even in de klas en op school.

Wat betreft de financieel-economische competenties, begint het maken van gefundeerde budgettaire keuzes in de eerste graad. Leerlingen hebben daarbij oog voor factoren die hun koopgedrag beïnvloeden en de middelen die beschikbaar zijn. Leerlingen verwerven naast financiële ook economische competenties in de eerste graad. Het ontwikkelen van inzicht in economie als systeem start met de rol van de gezinnen en de bedrijven en hoe deze interageren. Ook de overheid speelt een belangrijke rol in de economie en de samenleving.

In de rubriek ‘samenhang tweede en derde graad’ vind je een overzicht van de verdeling van de doelen over de drie graden. Bij de leerplandoelen vind je de concrete samenhang met de doelen uit de eerste graad terug.

3.4.2 Samenhang tweede graad en derde graad

In het leerplan Mens & samenleving vind je zowel sociaal-maatschappelijke als financieel economische doelen. Onderstaand overzicht van de verdeling van de doelen maakt duidelijk dat in de tweede graad de sociaal-maatschappelijke doelen centraal staan. In de derde graad gaat de meeste aandacht naar de financieel-economische doelen.

De leerlijn voor sociaal-maatschappelijke vorming

Een aantal sociaal-maatschappelijke doelen vind je zowel in tweede graad als derde graad terug. Via de wenken vind je suggesties om, rekening houdend met de ontwikkeling van de jongeren, in de tweede graad vooral te focussen op de eigen nabije leefwereld (micro- en mesoniveau) en in de derde graad de doelen eerder te realiseren vanuit een maatschappelijke bril (macroniveau).

In de tweede graad vind je leerplandoelen terug die bouwstenen aanreiken in functie van het realiseren van de gemeenschappelijke en dus graadoverstijgende doelen: LPD 1, K1, 7 en 11.

Daarnaast vind je in de tweede graad in de rubriek ‘Ik en mijn relatie met anderen’ keuzedoelen. Die keuzedoelen bieden je mogelijkheden om LPD 8 te concretiseren en leerlingen zo onderliggende kennis en vaardigheden aan te reiken op hun maat. In de derde graad kunnen leerlingen de aangeleerde kennis en vaardigheden toepassen en eventueel verdiepen tijdens interacties in nieuwe contexten of situaties.

De leerlijn voor financieel-economische vorming

In de tweede graad kan je via een keuzedoel een brug maken tussen de doelen van de eerste en de derde graad. In de derde graad wordt hierop verder gebouwd en worden nieuwe elementen binnen gebracht zoals supplementaire kosten met oog voor de financieringskost. Financiële verantwoordelijkheid vereist inzicht in een aantal financiële producten en bijhorend risico en rendement. Wat betreft de economische competenties komt in de derde graad de herverdelende rol van de overheid via fiscale en sociale maatregelen aan bod.

Overzicht van de verdeling van de doelen over de die graden:

Eerste graad	Tweede graad	Derde graad
Ik als persoon		
eigen identiteit		
het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit		
keuze: puberteit keuzeproces waar kan je terecht voor hulp en informatie		
budgettaire keuzes persoonlijk administratiebeheer betaalmiddelen en verkoopkanalen	keuze: budgettaire keuzes	budgettaire keuzes sparen en beleggen arbeidsovereenkomst verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid
Ik en mijn relatie met anderen		
herkennen en respecteren van grenzen		

respectvol en constructief in interactie gaan, rekening houdend met grenzen		
• keuze: <i>gedachten, gevoelens en gedrag</i>		
• keuze: <i>interactievaardigheden inoefenen</i>		
• keuze: <i>conflicthantering</i>		
• keuze: ○ <i>samenwerken</i> ○ <i>relationele en seksuele integriteit</i>		• keuze: ○ <i>relationele en seksuele integriteit</i>
Ik en mijn relatie tot de samenleving		
• diversiteit		
• feit en mening		
• eigen standpunt verwoorden over maatschappelijke thema's.		
• geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog gaan over maatschappelijke thema's.		
• engagement op school en in de samenleving		
• creatieve ideeën genereren om problemen op te lossen		
• de rol van ○ gezinnen al consument; ○ bedrijven als producent		• het marktmechanisme
• impact van inkomsten en uitgaven van overheid op economie en samenleving		• impact van inkomsten en uitgaven van overheid op samenleving en herverdelende rol van de overheid
• maatschappelijk verantwoord ondernemen		

3.4.3 Samenhang in de derde graad

Er is samenhang met

- het Gemeenschappelijk funderend leerplan: alle leerplandoelen uit de rubriek Uniek en verbonden en alle doelen uit de rubriek Geëngageerd en verantwoordelijk krijgen een plaats in het leerplan Mens & samenleving;
- het leerplan Financieel-economische vorming: alle doelen en wenken uit het leerplan Financieel-economische vorming zijn opgenomen in het leerplan Mens & samenleving.

3.5 Aandachtspunten

Krachtlijnen

De krachtlijnen van het vak lopen als een rode draad doorheen de inhoudelijke rubrieken van dit leerplan. Ze maken de samenhang met de krachtlijnen en rubrieken uit het Gemeenschappelijk funderend leerplan en uit het leerplan Financieel- economische vorming zichtbaar.

Context tweede en derde graad

Vanuit een ontwikkelingsgerichte visie stellen we de uniciteit en de kwetsbaarheid van elke leerling centraal. De doelen uit de krachtlijnen 'uniek en verbonden' en 'geëngageerd en verantwoordelijk' vind je via het leerplan Mens & samenleving of het Gemeenschappelijk funderend leerplan in alle graden terug. Die doelen bieden kansen om de ontwikkeling van leerlingen in kaart te brengen, te stimuleren en te versterken. Via wenken en keuzedoelen vind je suggesties om, rekening houdend met de ontwikkeling van de jongeren en de wijze waarop zij mogen en kunnen participeren aan de samenleving, een leerlijn uit te werken. Zo suggereren we om in de tweede graad vooral te focussen op de eigen nabije leefwereld (micro- en mesoniveau) en in de derde graad de doelen eerder te realiseren vanuit een maatschappelijke bril (macroniveau). Uiteraard kunnen actuele gebeurtenissen uit de samenleving die jongeren beroeren, een bijzondere aanleiding vormen om ook in de tweede graad aandacht te hebben voor de samenleving op macroniveau.

Interdisciplinaire aanpak

De realisatie van het leerplan Mens & samenleving nodigt uit tot een interdisciplinaire aanpak tussen doelen (vooral derde graad) en leerinhouden (tweede en derde graad) die sociaal-maatschappelijk en financieel-economisch van aard zijn. Dat leidt tot een dieper inzicht in de leerinhouden en hun onderlinge samenhang. Het vak Mens & samenleving biedt mogelijkheden om zelf keuzes te maken in het clusteren van doelen en zo tot dwarsverbanden te komen. Het is geenszins een noodzaak om de doelen in chronologische volgorde af te werken. In de wenken vind je suggesties om bepaalde doelen in samenhang te behandelen. Dat biedt mogelijkheden tot een meer thematische aanpak binnen het vak.

Keuzedoelen

Je vindt in het leerplan verschillende keuzedoelen terug:

- Keuzedoel K1 kan je inspireren om voor het luik financieel-economische vorming een brug te maken tussen eerste en derde graad;
- Keuzedoelen K2, 3 en 4 bieden je concrete contexten en inspiratie om, rekening houdend met de behoefte van de leerlingengroep, leerplandoelen 7 en 8 te concretiseren of te verdiepen.

Authentieke contexten

Als het vak Mens & samenleving een oefenplaats wil zijn voor (inter)persoonlijke en maatschappelijke vorming vooronderstelt dat authentieke contexten:

- de uitwerking van de doelen is best ingebed in het pedagogisch project van de school en sluit aan bij keuzes vanuit het Gemeenschappelijk funderend leerplan;
- het is belangrijk om bij de keuzes van leerinhouden, keuzedoelen, situatieschetsen, voorbeelden uit de actualiteit ... aandacht te hebben voor die thema's en situaties die aansluiten bij de ontwikkeling en de leefwereld van jongeren en hen beroeren. Het leerplan biedt kansen om vanuit datgene wat jongeren raakt, hun kijk op de wereld te verbreden;
- een authentieke relatie tussen leerlingen en leraar waarbij verbondenheid en dialoog fundamenteel zijn, is belangrijk. Zo kan het respectvol en constructief in interactie leren gaan met anderen, bv. bij het samenwerken in groep, verder inge oefend worden door middel van actief leren in functie van andere doelen en biedt dat (begeleide) oefenkansen voor bv. het constructief leren omgaan met conflicten en voor een respectvolle omgang met elkaar in een diverse klas en samenleving;
- het leerplan biedt mogelijkheden om bewust in te zetten op constructieve feedback en binnenklasdifferentiatie, dialoog en verbondenheid.

3.6 Leerplanpagina

Wil je als gebruiker van dit leerplan op de hoogte blijven van inspirerend materiaal, achtergrond, professionalisering en lerarennetwerken, surf dan naar de [leerplanpagina](#).

4 Leerplandoelen

4.1 Ik als persoon

Minimumdoelen, specifieke minimumdoelen of doelen die leiden naar BK

Uniek en verbonden

LPD 1 De leerlingen reflecteren over de eigen identiteit. (enkel 2de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 3

1ste graad: Aspecten van de eigen identiteit (I-M&S-a LPD 1), invloed van puberteit op hun zelfbeeld (I-M&S-a K1)

Wenk: Je kan de leerlingen met behulp van werkvormen laten reflecteren over de eigen identiteit en de ontwikkeling die ze doormaken, bv.

- het creëren van een poster waarin de leerlingen al hun netwerken weergeven die een impact hebben op hun identiteit;
- het werken met een dagboek of portfolio om verschillende aspecten van de eigen identiteit te verwoorden.

Wenk: Je kan de leerlingen laten stilstaan bij hoe ze zichzelf profileren op sociale media en wat dat zegt over hun identiteit. Je kan dat doen aan de hand van activerende werkvormen zoals een klasdiscussie, een rollenspel of een foto-opdracht.

Wenk: Je kan de leerlingen laten nadenken over de inspiratiebronnen (bv. overtuiging, cultuur, levensbeschouwing) die hun identiteit vormgeven. Het is wel belangrijk om niet louter te focussen op wat hen anders maakt, maar ook op wat hen verbindt.

Wenk: Gebeurtenissen beïnvloeden je identiteit (dynamisch aspect van identiteit) en bepalen mee hoe je een gebeurtenis ervaart en erop reageert. In de derde graad kan je vanuit actuele, maatschappelijke gebeurtenissen, bv. WK voetbal, een aardbeving in een regio die je nauw aan het hart ligt, een conflict of oorlog, reflecteren over hoe die de identiteit beïnvloeden en je als persoon mee vormen.

Wenk: Vanuit de samenhang met keuzedoel K4 kan het zinvol zijn om aandacht te hebben voor aspecten van identiteit zoals gender, seksuele oriëntatie ...

LPD 2 De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 3, 4

1ste graad: I-M&S-a LPD 2

Wenk: Het meervoudige of gelaagde karakter van identiteit ontwikkelt zich in relatie met anderen: doorheen de dialoog met de anderen leren leerlingen wat hun eigen identiteit versterkt, maar ook uitdaagt en in vraag stelt. Het is zinvol om met het lerarenteam van de eerste graad te overleggen over de metaforen of beelden die je hanteert om het meervoudige of gelaagde karakter van identiteit te illustreren zoals het ui-model of de matroesjka-popjes.

Wenk: In de tweede graad kan je vanuit de samenhang met leerplandoel 1 met leerlingen in dialoog gaan over het gelaagde of meervoudige, relationele en dynamische karakter van identiteit. Vanuit een focus op de persoonlijke leefwereld van de leerlingen kan je zowel het statische als dynamische aspect van identiteit aan bod laten komen. Leerlingen worden zich bewust van het feit dat identiteit niet noodzakelijk een vaststaande essentie heeft, maar verandert in tijd en ruimte. Je kan aan de hand van foto's, beelden, herinneringen ... in gesprek gaan over personen of gebeurtenissen die hun levensloop en identiteit mee hebben vorm gegeven. In samenhang met leerplandoelen 7 en 8 kan je hen wijzen op het belang van een veilig klimaat waarin er respect is voor ieders grenzen, het belang van luisteren, het gebruik van ik-boodschappen, vragen stellen of feedback ... In samenhang met leerplandoel 12+ kan je reflecteren over de wijze waarop de engagementen die ze aangaan hun identiteit mee vormgeven.

Wenk: In de derde graad kan je vanuit een meer maatschappelijk perspectief zowel het statische als dynamische aspect van identiteit aan bod laten komen. Zo kan je in samenhang met leerplandoelen 10 of 11 leerlingen laten stilstaan bij de impact van welbepaalde maatschappelijke factoren op de identiteit van mensen zoals sociale cohesie, verbondenheid, solidariteit, discriminatie, wij-zij denken, verschillen in mens- en wereldbeeld. In samenhang met leerplandoel 12+ kan je reflecteren over de wijze waarop de engagementen die ze aangaan hun identiteit mee vormgeven.

Wenk: Je kan de wisselwerking tussen groepsidentiteiten en de persoonlijke identiteitsontwikkeling aan bod te laten komen. In de tweede graad kan je vanuit een focus op de persoonlijke leefwereld van de leerling aandacht te hebben voor verschillende groepen of netwerken waartoe ze behoren. Verschillende sociale groepen in de diverse samenleving kunnen hierbij aan bod komen ... Denk bv. aan groepen op basis van taal, kledij, het hebben van een rolmodel, lichaamsversiering, muziek, leeftijd (cohort), gender, seksuele oriëntatie (LPD 1, K4), vrijetijdsbesteding, interesses, sociale achtergrond, woonplaats, (etnische) afkomst, religie ... Aan de hand van hun poster (LPD 1), stellingen, casussen, getuigenissen, beeldmateriaal kan je met leerlingen in dialoog gaan.

Wenk: In de derde graad kan je werken rond de wisselwerking tussen groepsidentiteiten en persoonlijke identiteitsontwikkeling door aandacht te hebben voor aspecten van sociale groepen in de diverse samenleving zoals subculturen, socio-economische en levensbeschouwelijke aspecten. Je kan met leerlingen reflecteren

over hoe sociale groepen vanuit een bepaald mens- en wereldbeeld kijken naar persoonlijke aspecten van identiteit en hoe je op vooroordelen of groepsdruk kan reageren waarmee je ermee wordt geconfronteerd (LPD 8, LPD K2, K3 of K4). Het is belangrijk om niet te focussen op één welbepaalde sociale (culturele) groep. Bovendien maak je leerlingen ervan bewust dat een welbepaalde sociale groep heterogeen is. Werken met voorbeelden uit de actualiteit kan zinvol zijn. Je kan denken aan de kijk van mensen vanuit gender en seksuele oriëntatie, religie, huidskleur en etniciteit, alt right, de 'woke' beweging ... in relatie tot herkenning en engagement.

Wenk: Vanuit het concept van de katholieke dialoogschool ervaren leerlingen dat wanneer ze vanuit hun eigen zijn (identiteit) op een kritische en open wijze in dialoog gaan met de ander (eigen sociale groep of andere), dat het respect en de fierheid voor de eigen identiteit versterkt, maar die ook in vraag stelt. Zo worden ze uitgedaagd om als persoon te blijven groeien in het respectvol en gastvrij samenleven met anderen (LPD 9).

Het kan in de tweede graad zinvol zijn om (OKAN-)leerlingen of ouders bij de uitwerking van dit doel te betrekken vanuit hun eigen culturele achtergrond: werken met een getuigenis, leerlingen met behulp van beeldmateriaal of een andere activiteit aspecten van de eigen identiteit en de wisselwerking daartussen laten illustreren.

In de derde graad kan je met leerlingen reflecteren over hoe maatschappelijke fenomenen en gebeurtenissen de ontwikkeling van de eigen identiteit beïnvloeden (relationeel, gelaagd en dynamisch karakter).

Wenk: Je kan gebruik maken van educatieve spelen om rond het thema identiteit aan de slag te gaan. Indien je hiervoor kiest maak je best afspraken over de methodieken die je hanteert in tweede of derde graad.

Financieel bewust

LPD K1 De leerlingen maken in een gesimuleerde situatie bewuste budgettaire keuzes. (enkel 2de graad)

1ste graad: Elementen die het keuzeprocess beïnvloeden (I-M&S-a K2); keuzes bij aankopen (I-M&S-a LPD 3)

Wenk: In voorbereiding op het luik financiële en economische vorming in de derde graad kan je werken met situatieschetsen die aansluiten bij de leefwereld van de leerlingen zoals de keuze voor een aankoop of voor een studentenjob. Je kan met leerlingen reflecteren over aspecten de budgettaire keuzes beïnvloeden zoals beschikbare middelen, aspecten van veiligheid, bv. bij online-aankopen, veilige werkomgeving van een studentenjob In relatie tot leerplandoel 1 of 11 kan je aandacht hebben voor factoren zoals duurzaamheid, uitbuiting of mensenrechten, fair trade ...
In samenhang met leerplandoel 14 kan je leerlingen bewust maken voor het belang van sparen ...

LPD 3 De leerlingen beargumenteren binnen een gesimuleerd persoonlijk of gezinsbudget keuzes bij aankopen rekening houdend met de totale kostprijs en de financieringskost. (enkel 3de graad)

- ★ Belang van financiële engagementen op korte en lange termijn
Eenmalige en terugkerende kosten
Consumentenkrediet

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 1

1ste graad: I-M&S-a LPD 3

Wenk: De leerlingen houden niet alleen rekening met de geadverteerde aankoopprijs en kortingen, maar nemen ook bijkomende kosten zoals eenmalige kosten (inschrijving motorvoertuig ...) en terugkerende kosten (abonnement, verzekering ...) mee bij het inschatten van de werkelijke kostprijs van hun aankoop. Terugkerende kosten zoals een abonnement of brandstofkosten hebben immers een invloed op de vaste uitgaven binnen een budget, wat betekent dat die aankopen goed moeten worden overwogen. Als een financiering noodzakelijk is, moet er nog verder worden gekeken, bv. naar het jaarlijkse kostenpercentage van een consumentenkrediet. Geld lenen kost immers ook geld.

Wenk: Bij nieuwe uitgaven is voorzichtigheid de regel en mogen bestaande financiële engagementen op korte en lange termijn niet uit het oog worden verloren. Zo hebben aflossingen van een hypothecair krediet of huurlasten een grote impact op het maandelijkse budget. Ook korte termijn schulden ten gevolge van een koop of afbetaling of [flexibele geldreserve](#) verdienen de nodige aandacht.

Wenk: Leerlingen stellen zich niet alleen de vraag of een nieuwe aankoop past binnen het budget maar evenzeer of die noodzakelijk dan wel duurzaam is.

Wenk: Je kan vertrekken vanuit concrete voorbeelden uit de media, bv. advertentie voor een wagen of laptop met bijhorend voorstel tot financiering, en de leerlingen laten becijferen wat de meerprijs is als daarvoor een financiering wordt afgesloten.

Wenk: Je houdt bij het uitwerken van gesimuleerde situaties rekening met de diversiteit in de samenleving en de kwetsbaarheid van jongeren in de klas. Zo kan je hen vertrouwd maken met gangbare inkomsten en uitgaven en dat binnen verschillende gezinscontexten (vb. eenoudergezin met schoolgaande kinderen) met aandacht voor sparen.

Extra: Naast het consumentenkrediet kan je eventueel ook andere kredieten en de kostprijs ervan belichten. Zo kunnen leerlingen de totale kostprijs van een onroerend goed en bijhorend hypothecair krediet simuleren in functie van de afweging huren of kopen.

LPD 4 De leerlingen vergelijken sparen en beleggingsvormen op het vlak van risico en rendement. (enkel 3de graad)

- ★ Inflatie

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 2

1ste graad: I-M&S-a LPD 3

Wenk: Er zijn meerdere redenen om geld opzij te zetten, en dat hoeft niet altijd op een klassieke spaarrekening te zijn. Daarbij kan je courante beleggingsvormen zoals aandelen of obligaties onder de aandacht brengen.

- Wenk:** Inflatie tast de waarde van geld aan dat niet onmiddellijk wordt uitgegeven, zoals spaargeld. Een belegging in aandelen kan minstens evenveel of meer rendement genereren dan de inflatie. Je kan leerlingen daarop wijzen als ze een spaarrekening en courante beleggingsvormen vergelijken met elkaar.
- Wenk:** Bij de keuze van beleggingsvormen kan je één courante (vb. aandeel) en één wat meer alternatieve vorm (vb. kunst, wijn, goud, vastgoed ...) passend bij de interesses van leerlingen of hun studierichting ter sprake brengen.
- Extra:** Dit leerplandoel biedt kansen om leerlingen te laten nadenken over duurzaam beleggen en aan welke criteria beleggingen op dat vlak moeten voldoen.
- Extra:** Leerlingen beseffen dat beleggingen sterk gecommmercialiseerde producten zijn, wat betekent dat ze zich beter kritisch opstellen ten opzichte van financiële raadgevers zoals banken en influencers. Bovendien kunnen financiële instellingen ook in moeilijkheden geraken wat mogelijk gevolgen heeft voor het gespaarde of belegde vermogen van hun klanten.
- Extra:** Naast risico en rendement spelen factoren zoals beschikbaarheid een rol. Zo is beleggen enkel aangewezen als het geld op langere termijn kan worden gemist. Je kan ook wijzen op het feit dat een belegging (genoteerd) in vreemde valuta extra risico's inhoudt.

LPD 5 De leerlingen lichten gevolgen van het werken met een arbeidsovereenkomst toe. (enkel 3de graad)

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 3

- Wenk:** Het contract, het werk, de beloning en gezag van een werkgever liggen aan de basis van de wederzijdse rechten en plichten van werkgever en werknemer. Het is raadzaam om stil te staan bij het begrip "contract" en de manier waarop het tot stand dient te komen. Ook aandacht voor welzijn en veiligheid op het werk is noodzakelijk om mistoestanden te voorkomen.
- Wenk:** Je kan de leerlingen wijzen op een aantal verplichtingen die werkgevers moeten in acht nemen zoals het respecteren van minimumlonen, afsluiten van een arbeidsongevallenverzekering en het bezorgen van een (digitale) loonbrief of loonfiche bij elke loonbetaling.
- Wenk:** Het brutoloon vermeld in de arbeidsovereenkomst verschilt van het nettoloon dat een werknemer ontvangt. Daarbij kan je wijzen op het feit dat bij studentenwerk andere regels van toepassing zijn wat betreft sociale en fiscale afhoudingen. Dat kan aan de hand van een loonbrief van een werknemer na het afstuderen en die van een student. Je kan de link leggen met leerplandoel 15 waar inkomstenbelastingen en sociale inhoudingen aan bod kunnen komen.
- Wenk:** Je kan verschillende soorten arbeidsovereenkomsten ter sprake brengen, afhankelijk van de duur en aard van de verrichte arbeid. Er voorwaarden gekoppeld aan de termijn van een tijdelijk contract ter bescherming van de werknemer.

LPD 6 De leerlingen lichten verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid bij een schadegeval toe. (enkel 3de graad)

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 4

Wenk: Het is belangrijk dat leerlingen nadenken over hun verantwoordelijkheid als een schadegeval zich voordoet: wie iemand anders schade berokkent, is daarvoor aansprakelijk (BW, art 1382).

Wenk: Dit leerplandoel biedt kansen om stil te staan bij de begrippen risico en verzekering en wat redenen kunnen zijn om zich te verzekeren. Dat kan je illustreren aan de hand van voorbeelden die aansluiten bij de leefwereld van jongeren zoals de verzekering burgerlijke aansprakelijkheid die deel kan zijn van de auto-, motor-, brand- of familiale verzekering. Je kan ook wijzen op de Wet aansprakelijkheid motorvoertuigen (art 29bis) die alle zwakke gebruikers recht geeft op een vergoeding van hun lichamelijke schade (incl. kledischade) indien een voertuig betrokken is.

Wenk: Je kan de leerlingen wijzen op het verplichte karakter van sommige verzekeringen.

Extra: Dit leerplandoel biedt kansen om dieper in te gaan op de algemene en bijzondere voorwaarden van het verzekeringscontract of de zogenaamde kleine lettertjes met oog voor de franchise en verzekerde risico's.

4.2 Ik en mijn relatie met anderen

Minimumdoelen, specifieke minimumdoelen of doelen die leiden naar BK

Uniek en verbonden

LPD 7 De leerlingen ontwikkelen vaardigheden in functie van het herkennen en respecteren van elkaars grenzen. (enkel 2de graad)

1ste graad: I-M&S-a LPD 6

Wenk: Het herkennen en omgaan met grenzen loopt als een rode draad doorheen deze rubriek. Je ziet dit doel in samenhang met leerplandoel 8. Ook bij het kiezen voor bepaalde keuzedoelen heb je aandacht voor het respecteren van grenzen. Je kan met leerlingen werken aan het herkennen en aanvoelen van de eigen grenzen in concrete situaties. Leerlingen zijn in deze fase van hun ontwikkeling fysiek en mentaal kwetsbaar. Je helpt leerlingen in het ontwikkelen van mentale weerbaarheid in het omgaan met de mentale kwetsbaarheid van anderen. Je hebt aandacht voor het belang en het creëren van een veilig klimaat voor persoonlijke interacties.

Wenk: Je leert leerlingen op een constructieve manier omgaan met hun persoonlijke en emotionele grenzen. Je leert ze zichzelf te aanvaarden met beperkingen. Je leert hen de grenzen van anderen te respecteren. Er bestaan verschillende methodieken om met leerlingen rond grenzen en grensoverschrijdend gedrag aan de slag te gaan, bv. vlaggensysteem (Sensoa). Op de websites van Sensoa vind je als leraar interessante situatieschetsen en handvatten m.b.t. pesten, agressie en seksueel overschrijdend gedrag.

LPD 8 De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 6

1ste graad: respectvol in interactie gaan (I-M&S-a LPD 7); gedachten, gevoelens, gedrag en gevolgen voor zichzelf (I-M&S-a K4)

Wenk: Het herkennen en omgaan met grenzen is een fundamenteel uitgangspunt bij het uitwerken van dit doel. In beide graden wijs je leerlingen op het belang van een veilig klimaat waarin er respect is voor ieders grenzen, op het belang van luisteren, het gebruik van ik-boodschappen, vragen stellen of feedback ...

Wenk: Je kan het werken rond andere leerplandoelen aangrijpen om met dit doel aan de slag te gaan, bv. leerplandoelen 2, 3, 9, 11 ... Je kan leerlingen bv. in groepjes van 3 verdelen waarbij 1 leerling aan de hand van een kijkwijzer de dialoog van de andere twee leerlingen observeert en hen feedback geeft over de gevoerde interactie.

Wenk: Het werken met reflectie-instrumenten of kijkwijzers kan de leerlingen ondersteunen bij het realiseren van dit doel en biedt mogelijkheden om de eigen interacties en deze van medeleerlingen te evalueren (feedback). Je overlegt best graadoverschrijdend, rekening houdend met de keuzedoelen waarvoor je kiest in de tweede graad, welke kijkwijzers of reflectie-instrumenten je voor het vak selecteert of zelf wil ontwikkelen.

Wenk: Je kan inspiratie vinden in onderstaande keuzedoelen om dit leerplandoel te concretiseren of te verdiepen. Het werken rond keuzedoelen is het meest aangewezen in de tweede graad. In de derde graad kunnen leerlingen de verworven kennis en vaardigheden toepassen bij het werken rond andere leerplandoelen en indien mogelijk verbreden of verdiepen. Bij keuzedoel 4 vind je suggesties voor een mogelijke leerlijn tussen tweede en derde graad.

LPD K2 De leerlingen oefenen interactievaardigheden. (mogelijkheid in 2de graad)

1ste graad: I-M&S-a LPD K5; conflictsituaties (I-M&S-a LPD K6)

Wenk: Je kan leerlingen ondersteunen door in concrete situaties te focussen op het eigen gedrag, gevoelens en gedachten en gevolgen.

Vanuit casussen of rollenspelen kan je inzetten op sociale en communicatieve vaardigheden zoals empathisch 'wachten', actief luisteren, het leren innemen van meerdere perspectieven, het geven van feedback aan de hand van aangereikte technieken, het omgaan met emoties en emoties bespreekbaar maken, een eigen mening durven geven en die in vraag durven stellen (LPD 10, 11), vragen stellen, het aangeven en bewaken van grenzen (LPD 7), het bespreekbaar maken van conflicten en conflicthantering, assertiviteit ... Je hebt hierbij aandacht voor verbaal en non-verbaal gedrag.

Wenk: in samenhang met keuzedoel K4 kan je inzetten op interactievaardigheden in relationele contexten (vriendschappen, intieme relaties ...). Je kan aandacht hebben voor verbindende communicatie. Verbindende communicatie kan relaties bevestigen en verstevigen, ook bij eventuele conflicten. Het is een taal die helpt om gedachten, gevoelens en behoeften van leerlingen te verwoorden.

Wenk: in samenhang met keuzedoel K2 kan je oefenen op interactievaardigheden in groep: het maken van groepsafspraken, respect voor richtlijnen en regels, vragen stellen, feedback vragen en geven, een mening of standpunt verwoorden,

conflicthantering ...

Wenk: in samenhang met leerplandoel 9 kan je, bv. met behulp van een intercultureel spel, aandacht hebben voor interculturele interacties.

LPD K3 De leerlingen werken respectvol en constructief met anderen samen. (mogelijkheid in 2de graad)

1ste graad: I-M&S-a LPD K7

Wenk: Je kan werken rond mechanismen die het samenwerken in groep beïnvloeden zoals groepsdruk, macht en machtsmisbruik, groepsprocessen, uitsluiting of pesten ...

Wenk: In samenhang met keuzedoel K1 kan je oefenen op interactievaardigheden in groep. Je kan inzetten op vaardigheden om met groepsdruk en machtsmisbruik om te gaan zoals kwesties bespreekbaar maken, negatieve aspecten benoemen (feedback). Tijdens groepsoefeningen kan je inzetten op het oefenen van rollen zoals tijdsbewaker, leider, penhouder, het belang van complementariteit en het opnemen van verantwoordelijkheid om te komen tot een gezamenlijk resultaat ...

Wenk: Je kan werken met vormen van peer-evaluatie. Het is belangrijk om hierover met leerlingen in interactie te gaan: hoe ervaar je het evalueren van anderen of het geëvalueerd worden door anderen? Hoe geef je constructieve feedback in groep? Wat is het effect van deze vorm van evaluatie?

LPD K4 De leerlingen gaan in dialoog over aspecten van relationele en seksuele integriteit en diversiteit. (mogelijkheid in 2de en 3de graad)

1ste graad: omgaan met relationele en seksuele integriteit (I-M&S-a LPD K8)

Wenk: In de tweede graad kan je vanuit de visie op Relationele en seksuele vorming op school, in samenhang met leerplandoel 4 en vanuit concrete situaties eigen aan de leefwereld van de jongeren, met leerlingen in gesprek gaan over het belang van intimiteit, soorten relaties en het opbouwen van een duurzame relatie. Je kan in dialoog gaan over emoties, verwachtingen en conflicten. Je kan hierbij denken aan emoties zoals verliefdheid, liefde, afwijzing en liefdesverdriet en aan verwachtingen bij vriendschap, verliefdheid of bij de eerste seksuele ervaring. In functie van het opbouwen van een duurzame relatie kan je wijzen op het belang van sociale en communicatieve vaardigheden. Het inzetten op sociale en communicatieve vaardigheden (K2) is belangrijk bij het uitbouwen van gezonde relaties en omgaan met conflicten.

In de derde graad kan je inspelen op de vragen van leerlingen en reflecteren over hun verwachtingen t.a.v. relaties en seksualiteit.

Wenk: In samenhang met het gezondheidsbeleid van de school kan je in de tweede graad werken rond seksuele gezondheid en gezondheidsvaardigheden, bv. weten waar je terecht kan voor informatie en hulp.

Wenk: In samenhang met leerplandoelen 1 en 2 kan je in de tweede graad werken rond thema's zoals seksuele oriëntatie, gender of genderidentiteit, bodyshaming ... In de derde graad kan je aspecten van relationele en seksuele integriteit behandelen vanuit een maatschappelijke bril. Zo kan je aandacht hebben voor gendergerelateerde onderwerpen op maatschappelijk niveau, bv. uitingen van

gender, bv. via kledij of het nastreven van schoonheidsidealen (LPD 1, 8), de loonkloof, genderquota, het omgaan met discriminatie (LPD 8 of 11).

Wenk: In samenhang met leerplandoel 7 kan je in de tweede graad aandacht hebben voor weerbare reacties zoals nee zeggen of grenzen stellen en kan je bv. stilstaan bij victimblaming, sexting of de impact van alcohol en drugs op flirtgedrag. In de derde graad kan je in dialoog gaan over de maatschappelijke verwachtingen t.a.v. relaties. Vanuit een focus op grenzen en weerbaarheid kan je aandacht hebben voor privacy, groepsdruk in relatie tot seksualiteit, maar ook voor aspecten van de strafwet m.b.t. grensoverschrijdend gedrag (LPD 8, 11).

4.3 Ik en mijn relatie tot de samenleving

Minimumdoelen, specifieke minimumdoelen en doelen die leiden naar BK

Geëngageerd en verantwoordelijk

LPD 9 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 5

1ste graad: I-M&S-a LPD 8

Wenk: In de tweede graad kan je vanuit een focus op de leefwereld van de leerlingen werken rond diversiteit. Je kan ingaan op verschillende vormen van diversiteit. Je kan daarbij op zoek gaan naar voorbeelden van diversiteit op microniveau (tussen personen onderling, verschillende samenlevingsvormen...) als op mesoniveau (diversiteit op school, in verenigingen of organisaties). In samenhang met leerplandoel 1 maak je leerlingen duidelijk dat diversiteit zich manifesteert op verschillende vlakken, zoals afkomst, religie, socio-economische status, gezondheidstoestand of beperking, seksuele oriëntatie ...

Wenk: Vanuit een inzicht in groepsidentiteiten kan je in de tweede graad zowel de kansen, uitdagingen of risico's verbonden aan diversiteit bespreken. Bij uitdagingen kan je denken aan omgaan met vooroordelen, meningsverschillen, belangenconflicten, het omgaan met het risico van groepsdenken en uitsluiting (link LPD K3) ... Bij kansen kan je verwijzen naar persoonlijke en culturele verrijking, het uitwisselen van ideeën ...

Wenk: Je kan met leerlingen werkvormen zoals een rollenspel of stellingengesprek toepassen vanuit concrete casussen waarbij ze zich inleven in de positie van anderen.

Wenk: In de derde graad kan je de focus verschuiven naar het macroniveau. Je kan zowel de kansen, uitdagingen of risico's verbonden aan het samenleven in diversiteit bespreken. Bij uitdagingen denk je bv. aan het kijken met een cultuursensitieve bril, omgaan met vooroordelen, stereotypering, belangenconflicten, discriminatie of polarisering. Bij kansen kan je verwijzen naar culturele verrijking, uitwisseling van ideeën en economische uitwisseling. Je kan ook aandacht hebben voor verschillende referentiekaders van waaruit mensen denken en handelen.

LPD 10 De leerlingen verwoorden een eigen standpunt over maatschappelijke thema's vanuit aangereikte informatie. (enkel in 2de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 7

1ste graad: onderscheid feit en mening (I-M&S-a LPD 9+); I-M&S-a LPD 10

Wenk: Verschillende inhouden uit dit leerplan bieden leerlingen kansen om met dit doel aan de slag te gaan. In functie van het verwoorden van een eigen standpunt, kan je de leerlingen leren om zich te verplaatsen in andere perspectieven en opinies, bv. door het vergelijken van verschillende nieuwsbronnen. Je kan hen hierbij laten inzien dat ze, ongeacht de vorm waarin ze hun standpunt verwoorden, hun mening over welbepaalde thema's en problemen kunnen en mogen bijsturen.

Wenk: Je kan werken aan de hand van stellingen of werken met ervaringsgerichte opdrachten waarbij leerlingen bv. zelf een journaalitem maken en opstellen.

LPD 11 De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 7 en 8

1ste graad: I-M&S-a LPD 11

Wenk: Je kan leerlingen ondersteunen door hen bepaalde strategieën aan te reiken zoals zich informeren, actief luisteren, creatief denken, zich inleven, respectvol en duidelijk uitkomen voor hun mening, een eigen mening onderbouwen, drogredenen herkennen en onderscheiden.

Wenk: Je kan een zinvolle discussie tussen leerlingen stimuleren door hen via een actuele bron, bv. film, afbeelding, muziek, artikel of met behulp van universele kaders, bv. Rechten van de mens, Duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's) te laten nadenken over een welbepaald thema.

Wenk: Verschillende contexten uit dit leerplan bieden kansen om met leerlingen op een geïnformeerde wijze in dialoog te gaan.

Zo kan je in de tweede graad denken aan thema's zoals identiteit, diversiteit, studentenarbeid op 15 of 16 jaar ... Je kan bv. bepaalde actuele onderwerpen kiezen die een invloed hebben op micro- of mesoniveau om het werken aan een bepaald leerplandoel theoretisch te onderbouwen, bv. aspecten m.b.t. jongerencultuur, het thema gender in relatie tot identiteit, thema's zoals vooroordelen of discriminatie in relatie tot leerplandoelen 2 of 9 of thema's als pesten, geweld of jeugdrecht in relatie tot leerplandoelen 7, K3 of K4 ... In de derde graad ligt de focus meer op het macroniveau. Ook hier kan de keuze voor een bepaald onderwerp helpen om het werken rond een bepaald leerplandoel theoretisch te onderbouwen. Zo kan je denken aan onderwerpen zoals sociale cohesie, polarisering, discriminatie, samenlevingsvormen of levensbeschouwelijke thema's in relatie tot leerplandoelen 2 of 9. Vanuit de samenhang met leerplandoel 15 kan je aandacht hebben voor sociaaleconomische thema's zoals armoede en sociale zekerheid, sociale onrechtvaardigheid of ongelijkheid ...

Daarnaast kan je vanuit de actualiteit ook focussen op politieke of sociaal-culturele thema's die jongeren beroeren, denk aan duurzaamheid, mobiliteit, vrije

tijd ...

Wenk: Het kan zinvol zijn om in de keuze voor thema's te differentiëren naar de studierichting of te kiezen voor thema's die relevant zijn vanuit het studierichtingsprofiel, bv. hoe beïnvloedt Europa of Europese wetgeving de uitoefening van bepaalde beroepen, sectoren of maatschappelijke domeinen ...

Wenk: Uiteraard kan een bepaalde actuele gebeurtenis op macroniveau die jongeren beroert ook in de tweede graad een aanleiding vormen om een maatschappelijk thema op macroniveau uit te werken. Omgekeerd kan een gebeurtenis die bepalend is voor het schoolleven of de leefwereld van leerlingen een aanleiding zijn om in de derde graad in spelen te op onderwerpen die zich eerder afspelen op micro- of mesoniveau.

Extra: Het herkennen en benoemen van situaties van onverdraagzaamheid, discriminatie of van acties waarin mensen opkomen voor verdraagzaamheid kan een opstap vormen naar het ontcrachten van uitsluitingsmechanismen of het omgaan met groepsdruk. Je kan leerlingen leren begrijpen hoe deze mechanismen het leven van mensen beïnvloeden.

LPD 12 + De leerlingen reflecteren over hun engagement op school en in de samenleving. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 9+

1ste graad: I-M&S-a LPD 12+

Wenk: Reflecteren veronderstelt dat leerlingen stilstaan bij mogelijke vormen van engagement die hun identiteit als adolescent of jongvolwassene mee vormgeven. Reflecteren over het eigen engagement veronderstelt "een ervaring". Je kan met de leerlingen reflecteren over ervaringen die spontaan ontstaan of die bv. mogelijk worden in de schoolcontext en die de leerlingen helpen begrijpen waarom hun inzet betekenisvol kan zijn. Zo kan je de leerlingen laten reflecteren over hun engagement bij activiteiten die worden georganiseerd vanuit het pedagogisch project van de school.
In de derde graad kan je bv. stilstaan bij hun engagement binnen verschillende domeinen van de samenleving. Je kan dit bv. koppelen aan leerplandoel 2.

LPD 13 De leerlingen genereren creatieve ideeën om een probleem op te lossen en bespreken de uitvoerbaarheid ervan aan de hand van criteria. (2de en 3de graad)

Samenhang tweede en derde graad: I-II-III-GFL LPD 10

1ste graad: I-M&S-a LPD 13

Wenk: Criteria om ideeën te genereren hangen af van de aard van het probleem. Ze kunnen onder meer verwijzen naar verschillende aspecten zoals meerwaarde, tijd, middelen, technische haalbaarheid, risico's, ethische of duurzaamheidsprincipes. Het begrip 'probleem' kan je in deze context ruim opvatten: richtingsspecifiek (bv. doelgroep en finaliteit) of richtingoverstijgend (bv. op schoolniveau), eenvoudig of complex, reëel of fictief, actueel of toekomstgericht, concreet of abstract.

Wenk: Vanuit de criteria bouw je een leerlijn op. Je kan daarvoor

- de leerlingen aan de slag laten gaan met aangereikte criteria vanuit een kijkwijzer;
- samen met de leerlingen zoeken naar relevante criteria vanuit een ruim overzicht;
- de leerlingen uitdagen om zelf te bepalen welke criteria relevant zijn om de uitvoerbaarheid van deze probleemoplossing te bespreken.

Wenk: Door gebruik te maken van verschillende strategieën om ideeën te genereren en te selecteren ontdekken leerlingen dat er veel meer mogelijk is dan een eerste idee om duurzaam verantwoordelijkheid te nemen.

Wenk: Je kan leerlingen uitdagen om ‘out of the box’ te leren denken en hen verschillende oplossingen laten bedenken aan de hand van een brainstormoefening, een mindmap en andere technieken om ideeën te genereren. Waar divergent denken creatieve ideeën genereert, helpen manieren van convergent denken om uit die ideeën een selectie te maken.

Wenk: Het koppelen van dit doel aan andere leerplandoelen kan de keuze tot een probleemstelling bepalen. Zo kan je in de tweede graad leerlingen bv.

- in relatie tot leerplandoelen 1 en 2 ideeën laten genereren om een bepaald voorwerp, bv. kledingstuk, accessoire te pimpen of te creëren zodat het aspecten van hun persoonlijke identiteit weerspiegelt. Dit kan aanleiding geven tot vakoverschrijdend werken. Ze zouden leerlingen hun idee bv. kunnen uitwerken in een les artistieke expressie.
- in relatie tot keuzedoel K1 ideeën laten genereren om een bepaalde budgettaire keuze mogelijk of duurzamer te maken: sparen, tweedehandsaankoop, fair trade, studentenjob, ...
- in relatie tot leerplandoel 9 leerlingen laten brainstormen over mogelijkheden om te werken aan een gastvrije school waarin iedereen welkom is en zich thuis voelt. Vanuit het werken rond leerplandoelen 4 of K2 kan je een coördinator of de directeur uitnodigen in de klas en leerlingen hun ideeën laten voorstellen en beargumenteren;
- in relatie tot leerplandoel 11 vanuit de dialoog over een maatschappelijk thema confronteren met concrete problemen in de nabije context. Zo kan je bv. het werken rond duurzaamheid koppelen aan probleemstellingen zoals het vergroenen of ontharden van de speelplaats ...

Wenk: In de derde graad kan je vanuit de samenhang met andere leerplandoelen leerlingen confronteren met meer complexe en maatschappelijke problemen die soms verder van hun leefwereld staan, bv. klimaatcrisis, pandemie, oorlog, armoede .

Economisch bewust

LPD 14 De leerlingen illustreren het marktmechanisme op de productmarkt. (enkel 3de graad)

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 5

Wenk: Bij de realisatie van dit leerplandoel kan je prijsvorming en verschuivingen van vraag en aanbod eerder intuïtief aanleren vanuit een grafische voorstelling.

Wenk: De verklaring waarom prijzen voortdurend veranderen of fluctueren kan worden gevonden in een wijziging van inkomen, voorkeuren, aantal aanbieders of

technologische ontwikkelingen: een verandering van de vraag- of aanbodzijde zal leiden tot een nieuw marktevenwicht. Daarbij kan je het onderscheid duiden tussen een beweging op de vraag- en aanbodcurve en de verschuiving van de curven zelf.

Extra: Het is aan te raden om aan de hand van eenvoudige (actuele) voorbeelden aan te tonen hoe de overheid prijsvorming beïnvloedt door bv. subsidies of belastingen in te voeren.

Extra: Dit doel nodigt leerlingen uit tot een kritische reflectie over het marktmechanisme. Is de prijs die we betalen voor een product altijd correct en wat is de rol van de overheid?

LPD 15 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven een impact heeft op de samenleving en ongelijkheid tracht te beperken. (enkel 3de graad)

Samenhang derde graad: III-FEV-dda LPD 6

1ste graad: I-M&S-a LPD 15

Wenk: De overheid streeft een rechtvaardige verdeling van inkomens, vermogens en kansen na. Dat doet ze via directe belastingen, het systeem van de sociale zekerheid en het aanbod van collectieve goederen en diensten. Wat betreft het directe belastingsysteem kan je best focussen op het getrapte systeem van de inkomstenbelastingen. Bij collectieve goederen en diensten kan je denken aan onderwijs, wegeninfrastructuur, sociale huisvesting ... waartoe mensen gratis of tegen een lage kost toegang hebben.

Wenk: De overheid heeft ook een belangrijke impact op de samenleving via de indirecte belastingen. Zo hanteert ze voor bepaalde categorieën van goederen en diensten lagere btw tarieven op voedingsproducten, water en medicijnen, wat ook een invloed heeft op de prijsvorming (LPD 14).

Extra: Bij de realisatie van dit leerplandoel kan je vertrekken van een duidelijk overzicht van de belangrijkste inkomsten en uitgaven van de overheid.

Extra: Ook de overheid dient bewuste keuzes te maken als het op uitgaven aankomt. Worden onze belastingen goed besteed? Een klasgesprek biedt de mogelijkheid om leerlingen over maatschappelijk gevoelige onderwerpen gefundeerd in dialoog te laten gaan met elkaar.

5 Lexicon

Flexibele geldreserve

Kredietvorm met de mogelijkheid om over een geldreserve te beschikken via een flexibele kredietkaart of budgetfaciliteit om onder nul te gaan. Met een flexibele kredietkaart kunnen uitgaven worden gespreid i.p.v. alles in een keer terug te betalen op een vast tijdstip van de maand.

6 Basisuitrusting

Basisuitrusting verwijst naar de infrastructuur en het (didactisch) materiaal die beschikbaar moeten zijn voor de realisatie van de leerplandoelen.

6.1 Infrastructuur

Een leslokaal

- dat qua grootte, akoestiek en inrichting geschikt is om communicatieve werkvormen te organiseren;
- met een (draagbare) computer waarop de nodige software en audiovisueel materiaal kwaliteitsvol werkt en die met internet verbonden is;
- met de mogelijkheid om (bewegend beeld) kwaliteitsvol te projecteren;
- met de mogelijkheid om geluid kwaliteitsvol weer te geven;
- met de mogelijkheid om draadloos internet te raadplegen met een aanvaardbare snelheid.

Toegang tot (mobile) devices voor leerlingen.

7 Glossarium

In het glossarium vind je synoniemen voor en toelichting bij een aantal handelingswerkwoorden die je terugvindt in leerplandoelen en (specifieke) minimumdoelen van verschillende graden.

Handelingswerkwoord	Synoniem	Toelichting
Analyseren		Verbanden zoeken tussen gegeven data en een (eigen) besluit trekken
Beargumenteren	Verklaren	Motiveren, uitleggen waarom
Beoordelen	Evaluëren	Een gemotiveerd waardeoordeel geven
Berekenen	Berekeningen uitvoeren	
Berekeningen uitvoeren	Berekenen	
Beschrijven	Toelichten, uitleggen	
Betekenis geven aan	Interpreteren	
Een (...) cyclus doorlopen	Een (...) proces doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
Een (...) proces doorlopen	Een (...) cyclus doorlopen	Via verschillende fasen tot een (deel)resultaat komen of een doel bereiken
Evaluëren	Beoordelen	
Gebruiken	Hanteren, inzetten, toepassen	
Hanteren	Gebruiken, inzetten, toepassen	
Identificeren		Benoemen; aangeven met woorden, beelden ...
Illustreeren		Beschrijven (toelichten, uitleggen) aan de hand van voorbeelden
In dialoog gaan over	In interactie gaan over	
In interactie gaan over	In dialoog gaan over	
Interpreteren	Betekenis geven aan	
Inzetten	Gebruiken, hanteren, toepassen	
Kritisch omgaan met	Kritisch gebruiken	

Kwantificeren		Beredeneren door gebruik te maken van verbanden, formules, vergelijkingen ...
Onderzoeken	Onderzoek voeren	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
Onderzoek voeren	Onderzoeken	Verbanden zoeken tussen zelf verzamelde data en een (eigen) besluit trekken
Reflecteren over		Kritisch nadenken over en argumenten afwegen zoals in een dialoog, een gedachtewisseling, een paper
Testen	Toetsen	
Toelichten	Beschrijven, uitleggen	
Toepassen	Gebruiken, hanteren, inzetten	
Toetsen	Testen	
Uitleggen	Beschrijven, toelichten	
Verklaren	Beargumenteren	Motiveren, uitleggen waarom

8 Concordantie

8.1 Concordantietabel

De concordantietabel geeft duidelijk aan welke leerplandoelen de minimumdoelen (MD) realiseren.

Leerplandoel	Minimumdoelen
1	MD 7.02 (II)
2	MD 7.02 (II-III)
3	MD 11.01 (III)
4	MD 11.02 (III)
5	MD 11.03 (III)
6	MD 11.04 (III)
7	MD 05.01 (II)
8	MD 05.01 (II-III)
9	MD 7.03 (II-III)
10	MD 7.04 (II-III)

11	MD 7.04 (II-III)
12	–
13	MD 15.02 (II-III)
14	MD 11.05 (III)
15	MD 11.06 (III)

8.2 Minimumdoelen basisvorming

Nummer	Minimumdoelen tweede graad
05.01	De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. Voetnoot: Rekening houdend met de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
07.02	De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. Voetnoot: Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
07.03	De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. Voetnoot: Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
07.04	De leerlingen gaan geïnformeerd, beargumenteerd en constructief in dialoog over maatschappelijke thema's. Voetnoot: Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
15.02	De leerlingen genereren creatieve ideeën om een probleem op te lossen en bespreken de uitvoerbaarheid ervan aan de hand van criteria. Voetnoot: Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.

Nummer	Minimumdoelen derde graad
05.01	De leerlingen gaan respectvol en constructief met anderen in interactie rekening houdend met elkaars grenzen. Voetnoot: Rekening houdend met de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
07.02	De leerlingen reflecteren over het relationele, gelaagde en dynamische karakter van identiteit. Voetnoot: Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
07.03	De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven. Voetnoot:

- Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 07.04 De leerlingen lichten toe hoe verschillende vormen van diversiteit verrijkend en uitdagend zijn voor het samenleven.
Voetnoot:
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.
- 11.01 De leerlingen beargumenteren binnen een persoonlijk of gezinsbudget keuzes bij aankopen rekening houdend met de totale kostprijs en de financieringskost.
Onderliggende (kennis)elementen:
- Belang van financiële engagementen op korte en lange termijn
- Eenmalige en terugkerende kosten
- Consumentenkrediet
- 11.02 De leerlingen vergelijken sparen en beleggingsvormen op het vlak van risico en rendement.
Onderliggende (kennis)elementen:
- Inflatie
- 11.03 De leerlingen lichten gevolgen van het werken met een arbeidsovereenkomst toe.
- 11.04 De leerlingen lichten verantwoordelijkheid en aansprakelijkheid bij een schadegeval toe.
- 11.05 De leerlingen illustreren het marktmechanisme op de productmarkt.
- 11.06 De leerlingen lichten toe hoe de overheid via inkomsten en uitgaven een impact heeft op de samenleving en ongelijkheid tracht te beperken.
- 15.02 De leerlingen genereren creatieve ideeën om een probleem op te lossen en bespreken de uitvoerbaarheid ervan aan de hand van criteria.
Voetnoot:
Rekening houdend met de ontwikkeling van leerlingen en de context waarin het minimumdoel aan bod komt.

Inhoud

1	Inleiding	3
1.1	Het leerplanconcept: vijf uitgangspunten	3
1.2	De vormingscirkel – de opdracht van secundair onderwijs	3
1.3	Ruimte voor leraren(teams) en scholen	4
1.4	Differentiatie	4
1.5	Opbouw van leerplannen.....	6
2	Situering	7
2.1	Samenhang met de eerste graad	7
2.2	Samenhang in de tweede graad	7
2.2.1	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	7
2.3	Samenhang in de derde graad	7
2.3.1	Samenhang met andere leerplannen binnen de finaliteit	7
2.3.2	Samenhang over de finaliteiten heen	7
2.4	Plaats in de lessentabel.....	7
3	Pedagogisch-didactische duiding	8
3.1	Mens & samenleving en het vormingsconcept.....	8
3.2	Krachtlijnen	8
3.3	Opbouw.....	9
3.4	Leerlijnen.....	9
3.4.1	Samenhang met de eerste graad	9
3.4.2	Samenhang tweede graad en derde graad	10
3.4.3	Samenhang in de derde graad	11
3.5	Aandachtspunten.....	11
3.6	Leerplanpagina.....	13
4	Leerplandoelen	13
4.1	Ik als persoon	13
4.2	Ik en mijn relatie met anderen.....	18
4.3	Ik en mijn relatie tot de samenleving.....	21
5	Lexicon	25
6	Basisuitrusting	25
6.1	Infrastructuur	26
7	Glossarium	26

8	Concordantie	27
8.1	Concordantietabel.....	27
8.2	Minimumdoelen basisvorming	28